

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2025/HVPL4290

KAZAK TÜRKÇESİNİN TÜRKİSTAN AĞZINDA EDATLAR

PhD Zhumagali İBRAGİMOV

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan/KAZAKİSTAN
zhumagali.ibragimov@ayu.edu.kz

Özet. Kazak Türkçesinin Türkistan ağzında edatlar, kelime ve cümleler arasında anlam ilişkisi kurarak iletişimi zenginleştiren önemli dil unsurlarıdır. Bu bölgede konuşulan ağızda edatlar hem bağımsız kelimeler olarak hem de eklerle türetilmiş biçimlerde kullanılmaktadır. Anlam bakımından yer-yön, zaman, sebep-sonuç, amaç, araç, benzetme gibi ilişkileri kurmakta önemli görev üstlenirler. Türkistan ağzında sık kullanılan edatlardan bazıları şunlardır: *anaw* “işte o”, “*mini*” (işte bu), “*äytpese*” (yoksa), “*sonda da*” (ancak), “*öytkeni*” (çünkü), “*söytüb*” (böylece, öylece), “*yëndi*” (şimdi, artık). Bu edatlar, çoğu zaman hâl ekleriyle beraber kullanılarak cümleye çeşitli anlamlar katar. Özellikle “*dep*” gibi edatlar zarf-fiil kökenli olup sebep-sonuç ilişkisi kurmak için kullanılır. Fonetik olarak, bazı edatlar yöresel telaffuz farklılıkları gösterir. Örneğin, standart dilde “*üçin*” olan edat, Türkistan ağzında “*üşin*” veya “*üşün*” şeklinde telaffuz edilir. Bu tür farklılıklar, ağızların özgünlüğünü yansıtır ve bölgesel dil kimliğinin **korunmasında önemli rol oynar**. Türkistan ağızlarında edatlar hem dilin gramer yapısını hem de kültürel yansımalarını barındırır. Edatlar yalnızca dilbilgisel işlevleriyle değil, aynı zamanda sözlü anlatımın doğallığı ve yerel ifade biçimleriyle de dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, Türkistan ağzı, fonetik farklılık.

Abstract. In the Turkistan dialect of Kazakh Turkish, postpositions are important linguistic elements that establish meaning relationships between words and sentences, enriching communication. In this dialect, postpositions are used both as independent words and in forms derived from affixes. They play a crucial role in expressing relationships such as place, direction, time, cause-effect, purpose, means, and comparison. Some of the commonly used postpositions in the Turkistan dialect include: “*üşin*” (for), “*qaray*” (towards), “*sekildi*” (like), “*deyin*” (until), “*turalı*” (about), “*men*” / “*pen*” (with), “*dep*” (saying). These postpositions are often used with case markers, adding various meanings to the sentence. Especially postpositions like “*dep*”, derived from the verbal noun suffix, are used to express cause-effect relationships. Phonetically, some postpositions show regional pronunciation differences. For instance, the postposition “*üçin*” in standard Kazakh is pronounced as “*üşin*” or “*üşün*” in the Turkistan dialect. Such differences reflect the uniqueness of the dialects and play an important role in preserving regional linguistic identity. In the Turkistan dialect, postpositions encompass both the grammatical structure of the language and its cultural reflections. They are not only grammatically functional but also noteworthy for their contribution to the naturalness of oral expression and local ways of speech.

Keywords: Kazakh Turkish, Turkistan dialect, phonetic differences.

Giriş

Yazı dilinde unutulup gitmiş birçok sese, eke ve kelimeye ait veriler ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Bu yüzden, dilin tarihi seyir içerisinde geçirdiği değişme ve gelişme süreçlerini tespit etmede ağızlar çok önemli bir rol oynar. Ağızlarla ilgili derlenen metinlerde ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalarda ölçünlü dilin çeşitli düzeydeki sorunlarının çözümüne ilişkin ciddi veriler yer almaktadır (Akar, 2016: 171-172).

Ağız bilimi, toplum üyelerinin ortak hafızasından asırlar boyu süzülerek gelen başta dilin gramatikal öğelerini ve söz varlığına ait birçok unsurunu araştırmacılar kanalıyla gün yüzüne çıkarması ve dil araştırmalarına yol göstermesi yoluyla genel dil bilgisi içerisinde ayrı ve özel bir yere sahiptir. Standart dilin genel kurallarına aykırı görülen birçok istisnaî dil olayı, derleme çalışmalarıyla elde edilerek konuşurlar arasında karakteristik özellik gösteren bulgularla hazırlanmış ağız bilimi eserleri vasıtasıyla daha kolay izah edilebilir (Akdi, 2024: 373).

Kazak Türkçesi, Türk lehçeleri içerisinde tarihsel gelişimi, söz varlığı ve bölgesel ağızları bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Kazak halkının geniş coğrafi alana yayılmış olması, farklı bölgelerde çeşitli ağızların oluşmasına neden olmuştur. Bu ağızlar, fonetik, morfolojik, söz dizimi ve anlam katmanlarında farklılıklar göstererek Kazak Türkçesinin iç çeşitliliğini oluşturur. Bu çerçevede, Güney Kazakistan bölgesinde yer alan ve tarihsel, kültürel açıdan önemli bir şehir olan Türkistan'da konuşulan ağız, dilsel bakımdan ayrı bir öneme sahiptir. Türkistan ağızı, geleneksel Kazak yaşam tarzının ve sözlü kültürünün izlerini taşıyan, fonetik ve gramatikal özellikleri bakımından oldukça özgün bir ağız grubudur.

Türkistan ağızında, özellikle halk arasında kullanılan deyim, atasözü ve günlük konuşmalarda sıkça karşılaşılan edatlar, bu ağızın en dikkat çeken unsurlarındandır. Edatlar, kelimeler ve cümleler arasında çeşitli anlam ilişkileri kurarak, anlatımı daha etkili ve anlaşılır kılar. Dilbilgisel açıdan bakıldığında edatlar, çoğu zaman bağımsız bir anlam taşımaz; ancak cümle içerisindeki kullanımıyla birlikte yer, zaman, neden-sonuç, amaç, yön, birliktelik ve karşılaştırma gibi ilişkileri kurar. Bu yönüyle edatlar, yalnızca birer bağlayıcı unsur olmakla kalmaz, aynı zamanda anlamı belirleyen ve zenginleştiren dil araçlarıdır.

Türkistan ağızında kullanılan edatlar hem yapısal hem de fonetik açıdan bazı farklılıklar gösterir. Örneğin, standart Kazak Türkçesinde “üçin” olarak kullanılan edat, Türkistan ağızında “üşin” ya da “üşün” biçiminde söylenir. Benzer şekilde, “men” (ile) edatı kimi zaman “pen” veya “ben” şeklinde telaffuz edilebilir. Bu tür değişiklikler yalnızca fonetik düzeyde kalmaz; aynı zamanda edatların kullanıldığı bağlamlar da ağızdan ağıza farklılık gösterebilir. Bunun yanında, edatların fiilimsilerle birlikte kullanımı da dikkat çeker. Özellikle “-ıp/-ip” zarf-fiil ekiyle türeyen “dep” edatı, neden-sonuç ilişkisi kurmak amacıyla yaygın bir şekilde kullanılır. Bu tür yapılar, ağızda hem dilin tarihî katmanlarının izlerini hem de modern kullanım biçimlerini bir arada barındırır.

Ayrıca, Türkistan ağızındaki edatlar, sözlü kültürdeki anlatım kalıplarında da önemli yer tutar. Atasözleri, destanlar, masallar ve halk hikâyelerinde geçen kalıplaşmış edat yapıları, halkın düşünce sistemini, olaylara bakışını ve dil estetiğini yansıtır. Bu da edatların yalnızca gramer öğesi olmadığını, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir işlev taşıdığını gösterir.

Bu çalışma, Kazak Türkçesinin Türkistan ağızında edatların türlerini, yapılarını, fonksiyonlarını ve kullanım örneklerini inceleyerek; bölgesel dil

özelliklerinin sistematik biçimde ortaya konmasını amaçlamaktadır. Edatların bu ağız içindeki yeri ve işlevi dilin hem yapısal hem de kültürel yönünü anlamada önemli bir anahtar konumundadır.

1. EDATLAR

Ünlemler **mā!** “işte!” **mā wol maşna bomasa, başa maşnalar baramayd eken** “Eyvah, o araba olmazsa, diğer arabalar gidemiyormuş”

“oybay!” “eyvah” **“oybay anday yéğen, minday yéğen** “Eyvah, öyleymiş böyleymiş” **tū!** “tüh!”

tū minyağıñ minay, minyağıñ minaw tēñiz “Vah, vah bu taraf böyle, şu taraf deniz” (İbragimov, 2020, 221).

Seslenme Edatları

äy “ey”

äy bu adam adamğa həyib bala bered diyd “Ey bu insan insana nasıl çocuk verir diyor”

ey “ey”

ey, mean wonday aramdığıñ gerek joq “Ey bana böyle kötü niyetliliğin gerreği yok”

ē “ey”

ē men artamaym “Ey ben yükleyemem”

ēy, caş şigit “Ey genç” (İbragimov, 2020, 222).

Gösterme Edatları

anaw “işte o”

ōw bılay barıb tohdab dur “İşte bu tarafta duruyor”

mini “işte bu”

mi alımda tır inōw, mini mini “İşte önümde dur işte bu bu”

mānā mānā minaw mekteb “İşte bu okul” (İbragimov, 2020, 224).

Bağlama Edatları

āri “hem”

sodam beri jurd köwöydi dağı āri durussalıb qald “Ondan beri halk çoğaldı hem düzeldi”

da, dā, de, ta, te “de/de”

mal da bāğdım, şöp te şabdım “Hayvan da güttüm, ot ta biçtim”

bār kirib gited dā biziñ babamız kirmey turad “Hepsi girer ve bizim babamız girmez”

yēñ kişkāntāymis dā üylöndürdük “En küçüğümüzü de evlendirdik”

biylikti de alıv_ağan “Yönetimi de almış” (İbragimov, 2020, 224).

ye... ye... “ya... ya...”

ye ul, ye qız perzend joq dēd “Ya oğul, ya kız çocuk yok dedi” (İbragimov, 2020, 226).

Sıralama Edatları

menen “la, le”

mal mene malşı “Hayvan ile çoban”

şımır menen zaħar kezdesib ğalad “Şımır ile zahar karşılaşır”

inisi menen jāmīr iyšān “Kardeşi ile jamir işan” (İbragimov, 2020, 226).

Denkleştirme Edatları

äytpese “yoksa”

äytbese neğe amaydı “Yoksa niyene almıyor”

biraq “ama”

wötişig aytamaym biraq caman jër yemes “Yalan konuşamam ama kötü bir yer değil”

biraq biziñ jeñildig artıma jiberemiz degen jivermed “Bizim arkamızdan yardım göndeririz demişti fakat göndermedi”

amudaryan yëni ülken biraq ılay ılay sayaz yëken goy “Amuderyanın eni büyük fakat çamurlu, derin değil”

seksen metirden şıqqan suw biraq aşşilew “Seksen metreden çıkmış su fakat biraz acı” (İbragimov, 2020, 228).

nemese “veya”

yëKi sağad sayın nemese üş sağad sayın sawıla vered “Her iki saat veya her üç saat sağılır”

ülken pireziynen nemese teriden jasalğan “Büyük bezden veya deriden yapılmış” (İbragimov, 2020, 228).

Karşılaştırma Edatları

sonda da “ancak”

sonda da bir gün cumıstañ galğan yemesbiz “Ancak bir gün işten kalmadık”

Cümle Başı Edatları

äytewir “nasıl olsa, nihayet”

äytewir qāy jërde mahta vosa so jërde terib bala şağamızven “Nihayet nerede pamuk olursa orda topladık çoluk çocuğumuzla”

biz jastayımızdan äytew istedik yëñbektı “Nasıl olsada biz gençliğimizden çalıştık”

paydas äytewir biz yënd tölne garaymız “Nasıl olsada biz karımızı hayvan yavrusuna göredir”

tapqanın malday, malday bağıb äytew tirşilig isteb jatır goy “Kazandıklarını hayvan alıp nasıl olsada çalışıyor” (İbragimov, 2020, 229).

ägär “eğer”

ägär dä mınaw “Eğer de bu”

onda “öyleyse”

wonda sözüñüz tındañız déb qaytıb qoyub_ed “O zaman sözünüzü dinleyiniz diye tekrar koymuştu”

öytkeni “çünkü”

wöytkeni artıyzan buniñ atamızdıñ qazdırıb gedgen artıyzanı “Çünkü artezyen dedemizin kazdırdığı artezyeni”

üydköñü jâldeğdey anamdı ayādım “Sebebi anneme acıdım” (İbragimov, 2020, 229).

söytüb “böylece, öylece”

söytüb jañadan tam saldı “Öylece yeniden ev yaptı”

söytüb sütti qolmeñ suwıttıq jañağı “Öylece sütü elimizle soğuttuk”

söytüb yendi viz yer adambız “Böylece şindi biz er kişiyiz” (İbragimov, 2020, 22).

tek “sadece”

tek tarımbasañ boldı diyd “Sadece daralmassan oldu diyor”

^{wol} **kissi tek** qonaq bolub kütüvşü voğan “O kişi sadece misafir olup bekleyici olmuş” (İbragimov, 2020, 229).

yendi “şimdi, artık”

yendi me şıyPasın aytayın “Şimdi ben şifasını söyleleyim”

yendi ^{wo} **kisini** ayta verseñ nesi köb goy “Şimdi o kişi hakkında konuşsak şok şey var”

yendi cılhınıñ yetin kövürek jemis qışhı günderi “Şimdi yilkının etini çok yiyoruz kış günleri”

yendi daryanı yendi biz bilemis “Şimdi biz sirideryayı biliyoruz” (İbragimov, 2020, 22).

Çekim Edatları

beri “beri”

bılırdam **beri** tam sab jatır “Geçen seneden beri ev yapıyor”

daryadam **beri** “Deryadan beri” (İbragimov, 2020, 224).

deyin “kadar, değin”

marıdha **deyin** istedim “Marta kadar çalıştım”

keşege **dëyin** mäşnäsi ayadıım “Düne kadar arabasını sürdüm”

äli güñgö **dëyin** “Şu güne kadar” (İbragimov, 2020, 224).

goy “işte”

şekken yét jaşsı **goy** “Kıymalı et iyidir”

keyin “sonra”

miynistirge äkgeneñ **giyin** “Bakana getirdikten sonra”

piskene **ken** “Piştikten sonra”

sayın “her”

yèKi sağad **sayın** nemese üş sağad **sayın** “Her iki saat veya her üç saat”

şeyin “kadar, değin”

azanañ keşge **şeyin** “Sabahtan akşama kadar”

tayaw “doğru”

küzge **tayaw** “Güze doğru”

tuwralı “hakkında”

jazğan kitabdarı **tuwralı** “Yazdığı kitapları hakkında”

^{wözüm} **tuwralı** “Kendim hakkında”

üşin “için”

köbeyüw **üşün** “Çoğalmak için” (İbragimov, 2020, 224).

Sonuç

Kazak Türkçesinin Türkistan ağzında edatlar, dilin yapısal ve anlamsel zenginliğini ortaya koyan önemli dil öğelerindendir. Bu edatlar, kelimeler ve cümleler arasında anlam ilişkileri kurarak dilin işlevselliğini artırırken, aynı zamanda bölgesel dil kimliğinin korunmasına da katkı sağlar. Türkistan

ağızlarında edatlar, yalnızca dilbilgisel bir görev üstlenmekle kalmaz, aynı zamanda halkın düşünce yapısını, kültürel değerlerini ve iletişim biçimlerini yansıtır. Bu ağızda kullanılan “üşin”, “qaray”, “sekildi”, “deyin” gibi edatlar, yer, yön, zaman, sebep-sonuç gibi ilişkileri ifade etmekte kritik rol oynar. Fonetik olarak ise, edatların yerel telaffuz farklılıkları, bu ağızların özgünlüğünü ve dilin canlılığını gösterir. Türkistan ağızındaki edatların kullanım biçimleri, bu ağızların sadece gramer yapılarıyla değil, aynı zamanda kültürel mirasla da bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Edatlar, halk arasında günlük konuşmada ve sözlü kültürde kullanılan kalıplaşmış ifadelerle birleşerek, yerel dilin ve iletişim biçimlerinin daha doğal ve anlaşılır olmasına yardımcı olur. Sonuç olarak, Kazak Türkçesinin Türkistan ağızındaki edatlar, dilin fonetik ve morfolojik çeşitliliğini yansıtan önemli dil unsurlarıdır ve bu ağızların dilbilgisel özelliklerinin yanı sıra kültürel değerlerini anlamada da önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Kaynakça

1. Akar A. Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar. Gazi Akademik Bakış. – 2016. – Cilt 10. – №19. – S. 169–182.
2. Akdi, V. (2024). Türkiye Türkçesi ağızlarında “kadar” edatının görünüşleri. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14(1), 373-385.
3. İbragimov, Zh. Siriderya boyu (Kızılorda-Türkistan) Kazak Ağızları: Yayınlanmamış Doktora tezi. – Muğla: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. s. 778.
4. Kaliyev G., Sarıbayev Ş. Kazak Diyalektologiyası // Uluslararası Araştırmalar Dergisi. - 2002. - Cilt:4, Sayı 9. – 221-238
5. Omarbekov S. ve Junisov N. Awızeki Tilimizdin Dıbıs Jüyesi. – Almatı: Mektep Yayınları, 1985.

Zhumagali İBRAGİMOV. KAZAK TÜRKCESİNİN TÜRKİSTAN AĞZINDA EDATLAR	245
Зульфия Ишкильдина, Светлана Косцова. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА В РУССКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ	251
Ahmedova Shaxnozaxon. TOPONIMIKA FANI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	256
Shirnova Yekaterina Turakulovna. O'ZBEK VA RUS TILLARI MUROJAAT VOSITALARI TADQIQIGA DOIR	261
Aynur Cəfərova. QARAQALPAQ DİLİNDƏ KONSONATLARIN (SAMİTLƏRİN) İŞLƏNMƏSİ	267
IV SHU'BA. TURKIY XALQLARNING UMUMIY MADANIY MEROSI	
Аминев Закирьян Галимьянович. ОБ АРХАИЧЕСКИХ БАШКИРСКИХ ЭПОСАХ «УРАЛ БАТЫР» И «АКБУЗАТ»	275
Турганбаев Нурмамат Орозович. БАЙЫРКЫ ТАШ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРДЕГИ ОРТОК СӨЗДӨР	278
Адилбекова Эльмира Сейтимовна, Емре Гүлже. TÜRK ANLATI GELENEĞİNDEKİ GÖLGE OYUNLARI: KARAGÖZ	286
Turgay AKDURUŞ. RENKLERİN SİYASİ VE TOPLUMSAL OLAYLARDA KULLANIMI	295
Filiz GÜVEN, Zeynep AVCI. İŞLEVSEL TİPTEN BELLEKSEL TEMSİLE: EMİR TİMUR'UN TÜRKİYE SAHASINDAKİ HALK ANLATILARINDA TİPOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ	303
Камалова Гульдар Рашитовна, Шакурова Шаура Рашитовна. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ И ВКЛАД ВЫДАЮЩЕГОСЯ УЧЕНОГО-ТЮРКОЛОГА РАШИТА ШАКУРОВА В ГУМАНИТАРНУЮ НАУКУ	312
Алиева Ляззат Бердуақасқызы, Ұлас Жанниет. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TAŞIYICI GÜCÜ: HALK TİYATROSU	322
Əhmədova Səbirə Şövqi qızı. SƏMƏRQƏND ŞƏHƏRİNİN TARİXİ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ	328
Fatimə Salmanova. AZƏRBAYCAN MUĞAMI	334
Sobirova E'zoza G'ayrat qizi. TURKIY XALQLARNING MILLIY QADRIYATLARINI TALQIN ETISH	339
Ayan Əlizadə. QƏRBİ AZƏRBAYCAN BÖLGƏSİNİN ZƏNGİN MƏTBƏXİ	341
Həsənova Ülkər Fikrət. TARİX DƏRSLƏRİNDƏ AKMEOLOJİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÜSUL VƏ VASİTƏLƏR	348
Aysel Hüseynova. UŞA-QARABAĞIN MƏDƏNİ İNCİSİ	353
Hüseynova Fatimə. AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALÇALARI	359
Zülfıqarova Aytən. ÇÖVKƏN OYUNU	367
Abbosova Mubina. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR - TURKIY MADANIYAT TARG'IBOTCHISI	371

